

DOMONKOS Endre
tudományos főmunkatárs
Budapesti Gazdasági Egyetem, Alkalmazott Tudományok
Egyeteme, Külkereskedelmi Kar, Budapest
email: Domonkos.Endre@uni-bge.hu

senior research fellow
Budapest Business School University of Applied Sciences
Faculty of International Management and Business
Budapest, Hungary

**A KÜLKERESKEDELEM SZEREPE AZ OSZT-
RÁK-MAGYAR MONARCHIA UTÓDÁLLAMAIBAN
(AUSZTRIA, CSEHSZLOVÁKIA ÉS MAGYARORSZÁG)**

*THE ROLE OF FOREIGN TRADE IN THE SUCCESSOR
STATES OF THE AUSTRO–HUNGARIAN MONARCHY
(AUSTRIA, CZECHOSLOVAKIA AND HUNGARY)*

ABSTRACT

Prior 1914, external trade played an exceptionally important role in the national economies of the Central and Eastern European countries. Austria–Hungary, which operated as a self-sufficient economic unit was based on internal customs union and a common currency and banking system. The large common market promoted the development of nascent industries, while at the same time it provided efficient safeguard against overseas competition.

At the end of October 1918, the Austro–Hungarian Monarchy was dismembered and split into seven different entities, which had harmful impacts on foreign trade of the region as a whole. As a result of the collapse of Austria–Hungary, the former economic and commercial relations were broken. Due to the territorial annexations, many successor states lost its traditional markets. Foreign trade was further complicated by the emergence of new customs frontiers, coupled with protectionist policies. The latter was meant an obstacle in deepening of economic relations among the Central and Eastern European countries.

Trade discussions between the Little Entente and Hungary further exacerbated the postwar difficulties.

The aim of the paper is to analyse the role of foreign trade in three successor states of the Dual Monarchy (Austria, Czechoslovakia and Hungary). Emphasis will be placed on evaluating the structure of both exports and imports of the concerned countries, by highlighting the changes, which occurred during the interwar period in their foreign trade relations. Because of length constraints, I will not focus on the creation of the German “Grossraumwirtschaft” in the region at the end of the 1930s.

Kulcsszavak: gazdaságtörténet, külkereskedelem, Közép- és Kelet-Európa, Ausztria, Csehszlovákia és Magyarország

Keynotes: economic history, foreign trade, Central and Eastern Europe, Austria, Czechoslovakia and Hungary

1. Bevezetés

A külkereskedelem már az első világháborút megelőző időszakban is meghatározó fontosságú szerepet játszott a kelet-közép- és délkelet-európai országok nemzetgazdaságában. Az egykori Osztrák–Magyar Monarchia, mint önálló gazdasági egység áruforgalma vámok és deviza nélkül, közös pénz és árrendszer alapján belkereskedelmi jelleggel zajlott. A dualista Monarchia egységes vámterülete védett piacot biztosított a fejlődő iparágak és az agrártermékeket exportáló országok számára. Míg Magyarország mezőgazdasági termékeinek (elsősorban gabonafélék) 80 százalékát a cseh és cislajtán területeken értékesítette, addig az iparosodott cseh és morva régió iparcikkeinek felvevőpiaca ugyancsak a dualista Monarchia volt.¹ A térség országainak többsége – Cislajtánia és az iparosodott cseh és morva területek kivételével – agrárjellegű volt, és a mezőgazdasági termelés területén önellátásra rendezkedett be. Ugyanakkor a Monarchia élelmiszer-szükségletének nagy részét Magyarország biztosította, mely gabona-termelésének közel 40 százalékát exportálta.² 1913-ban például Magyarország gabonafeleslege 800 ezer tonnát tett ki, amelyet a Monarchia piacán értékesítettek. Az Ausztria–Magyarország keretein belül folytatott kereskedelmet a térség országainak földrajzi közelsége jellemezte.³

1918. október végén a közel 50 milliós piaccal rendelkező „közös piac”, az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása rendkívül kedvezőtlenül érintette a régió valamennyi országát.⁴ A dualista Monarchia megszűnésével ugyanis a térség államai között korábban kiépített, hagyományos gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok szakadtak meg.

Az első világháborút lezáró versailles-i békeszerződés által teremtett nemzetközi rendszer merően új helyzetet eredményezett a közép- és kelet-európai országok külkereskedelmében. A Párizs környéki békeszerződések által megállapított határok egész országokat vágtak el korábbi piacaiktól. A helyzetet tovább súlyosbította, hogy az első világháború előtti agrárexportőr országok túlnyomó része 1919 és 1923 között mintegy 3,1 millió mázsa élelmiszer-behozatalra szorult. A kereskedelmi kapcsolatok újjászervezését nagymértékben hátráltatták a régió országai által bevezetett önellátásra törekvő, protekcionista gazdaságpolitikai intézkedések és az egyes kelet-európai államok (lásd kisantant és Magyarország között fennálló érdekellentét⁵) közötti gazdasági és politikai téren kialakult érdekkülönbségek.

Tanulmányom célja az Osztrák–Magyar Monarchia utódállamai közül Ausztria, Csehszlovákia és Magyarország külkereskedelmének bemutatása a két világháború közötti időszakban. Lényeges szempontot jelent a külkereskedelem áruszerkezetének elemzése mellett a kereskedelmi kapcsolatrendszer átalakulását befolyásoló tényezők vizsgálata. Ugyanakkor területi korlátok miatt nem kívánok foglalkozni a nagynémet gazdasági térség kiépítésének következményeivel.

2. Ausztria és külkereskedelmi kapcsolatrendszere

A térség országai közül az 1918. november 12-én megalakult Ausztria külkereskedelmét döntő mértékben meghatározta a belső önellátásra törekvő nagygazdasági térség, az Osztrák–Magyar Monarchia megszűnése. Amíg a Monarchiában a külkereskedelem elmaradt az osztrák–magyar térség belkereskedelme mögött, Ausztria, mint majdnem minden kis állam, viszonylag erősebb mértékben függött a külkereskedelemtől. 1918-ban azonban komoly nehézségekkel kellett megküzdeni. A Saint-Germain-i békeszerződésnek a legnagyobb kedvezmény elvére vonatkozó kikötései, valamint az utódállamok gazdasági nacionalizmus jegyében meghirdetett elzárkózást folytató politikája szintén nem kedvezett a nemzetközi kereskedelemnek.⁶

Ausztria helyzetét nemcsak az első világháborút követő általános gazdasági kimerülés és felgyorsuló infláció súlyosbította, hanem az a tény is, hogy külkereskedelme alapvetően komplementer jellegű volt, mivel kivitele túlnyomórészt iparcikkekből, behozatala pedig főleg nyersanyagokból és élelmiszerekből állt. 1920 és 1929 között az osztrák külkereskedelmi mérleg 1,1 milliárd schilling importtöbbletet mutatott. A külgazdasági egyensúlytalanság oka, hogy Ausztria a jelzett periódusban 62 százalékkal többet importált, mint exportált.⁷

1. táblázat. Ausztria külkereskedelme 1920 és 1937 között

Table 1. Foreign trade of Austria between 1920 and 1937

Év	Behozatal (millió schilling)	Kivitel (millió schilling)	Behozatal és kivitel fedezeti aránya (százalékban kifejezve)
1920/22	2478	1413	57,0
1923/29	3066	1949	63,6
1930/33	1848	1170	63,3
1934/37	1266	980	77,4

Forrás: Bachinger, Karl (1987): Österreich von 1918 bis zur Gegenwart. In: Wolfram, F., Jan A. V. H., Hermann K., Ilja M., Friedrich V.: Handbuch der Europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Band 6. Klett-Cotta. Stuttgart. 546 old.

Ausztria az első világháborút követő időszakban élelmiszer- és nyersanyag-behozatalra szorult. A mintegy 1 milliárd schilling értékű állat- és élelmiszer-behozatalnak, valamint az 1,9 milliárd schillinget kitevő szénbehozatalnak nem volt ellentétele. Félgyártmányokban és késztermékekben ugyan exporttöbblet jelentkezett, de az import ezek esetében is elérte az export 80 százalékát. Vagyis ez utóbbi termékek esetében sem keletkezett olyan többlet, amely ellensúlyozhatta volna az élelmiszer-behozatal külkereskedelmi mérlegre gyakorolt negatív hatásait. Az importcikkek egyharmadát tették ki az élelmiszerek, 15–17 százalékát pedig a nyersanyagok, 50 százalékát pedig az iparcikkek. A kivitelben viszont 85–90 százalékban ipari gyártmányokból és félkésztermékekből állt. A nyersanyagkivitelben a fa (10 százalék) volt a legfontosabb tétel.⁸

Az osztrák külkereskedelem szerkezetében a világgazdaság válság lényeges változást eredményezett. A gazdasági válság mélypontján (1933) a közép-európai ország kivitele és behozatala az 1929. évi szint 35 százalékára esett vissza. Ugyanakkor 1933 és 1937 között az export 57,4 százalékkal, az import pedig 26,5 százalékkal növekedett. A külkereskedelmi mérleg lassú javulásában szerepet játszott a fogyasztás visszaesése mellett a védővamos gazdaságpolitika, valamint a kötött devizagazdálkodás bevezetése, továbbá 1934-ben a schilling leértékelése. Az 1930-as évek második felétől az osztrák export fellendülése az egyre jobban fokozódó európai fegyverkezéssel volt magyarázható.⁹

Az osztrák külkereskedelem mérleghiány csökkenéséhez természetesen a külkereskedelmi cserearányok terén bekövetkezett javulás is hozzájárult. Míg a gazdasági világválság során az élelmiszerek és a nyersanyagok világpiaci árai meredeken zuhantak, addig az osztrák export nagy részét képező késztermékek árszínvonala viszonylag stabil maradt. Ez a tendencia a válság éveiben tovább folytatódott. Így az alpesi ország már 1933-ban 27 százalékkal több árucikket exportált, és 1937-ben 21 százalékkal több terméket importált az 1924. évi szinthez képest.¹⁰

**2. táblázat. Az osztrák külkereskedelem területi megoszlása
1924 és 1937 között (%)**

Table 2. Territorial distribution of the foreign trade of Austria between 1924 and 1937

Ország	1924		1929		1933		1937	
	Import	Export	Import	Export	Import	Export	Import	Export
Kelet-közép-európai utódállamok összesen ¹¹	48,7	46,7	44,3	38,7	45,5	35,1	38,6	31,8
Csehszlovákia	22,6	11,0	18,1	13,5	13,6	7,8	11,0	N7,1
Magyarország	11,7	8,8	9,9	7,5	11,3	10,0	9,0	9,1
Németország	15,0	13,1	21,0	15,9	18,7	15,1	16,1	14,8
Olaszország	7,2	10,2	3,6	9,0	4,4	11,2	5,5	14,2
Nyugat-európai országok ¹²	12,5	15,8	12,1	15,7	10,6	20,0	14,3	18,0
Egyesült Államok	5,6	2,1	6,0	3,4	5,4	2,5	6,0	2,5
Egyéb	11,0	12,1	13,0	17,3	15,4	16,1	19,5	18,7

Forrás: Bachinger, Karl (1987): Österreich von 1918 bis zur Gegenwart. In: Wolfram, F., Jan A. V. H., Hermann K., Ilja M., Friedrich V.: Handbuch der Europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Band 6. Klett-Cotta. Stuttgart. 548. old.

A két világháború közötti időszakban az osztrák külkereskedelem területi megoszlása is jelentős mértékben átalakult. 1924 és 1937 között a közép és kelet-európai országok részesedése az importban 48,7 százalékról 38,6 százalékra esett vissza, az exportban pedig 46,7 százalékról 31,8 százalékra. Az 1920-as években Ausztria fontos külkereskedelmi partnere volt Németország (Weimari Köztársaság). 1924 és 1929 között Németország részesedése az importban 15,0 százalékról 21 százalékra, az exportban pedig 13,1 százalékról 15,9 százalékra növekedett. Ugyanakkor 1933 és 1937 közötti periódusban csökkent Németország részesedése az osztrák exportban és importban. Az 1930-as években az osztrák külkereskedelem számára egyre nagyobb jelentőségre tett szert Olaszország és Magyarország. Ez utóbbi két országgal Ausztria 1934 márciusában írta alá a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok bővítéséről szóló ún. római jegyzőkönyvet.¹³ Olaszország és Magyarország mellett Ausztria külkereskedelmi partnerei közé tartoztak a nyugat-európai államok (Belgium, Franciaország, Nagy-Britannia, Hollandia és Svájc). 1933-ban ez utóbbi országokba irányult az osztrák kivitel 20%-a.

Egészében véve elmondható, hogy az Osztrák Köztársaság külkereskedelmének szerkezete az iparosodottabb országokhoz hasonlított. A gazdasági válság okozta visszaesést követően, az 1930-as évek közepétől az osztrák kivitel volumene nőtt, amely összefüggött a Német Birodalomban 1934-től meghirdetett újrafegyverkezési programmal.

3. Csehszlovákia: a térség iparilag legfejlettebb állama

Csehszlovákia nemzetgazdaságában a külkereskedelem nemcsak a nyersanyagok hiánya miatt játszott meghatározó fontosságú szerepet, hanem azért is, mert az ország teljes termelésének mintegy harmadát, ipari termelésének pedig felét külső piacokon értékesítette. Az export volumene 1920 és 1929 között két és félszeresére, az import több mint kétszeresére növekedett.¹⁴ A nyugat-európai országokhoz képest a csehszlovák exportszektor gyors ütemben növekedett. Míg 1913 és 1928 közötti időszakban az európai exportszektor növekedési üteme piaci árakon számítva 41,4 százalék körül alakult, addig ennek mértéke Csehszlovákiában elérte a 45,8 százalékot. Ugyanakkor Csehszlovákia világkereskedelemben való súlya elhanyagolható volt, mivel a közép-európai állam a világ összes exportjából mindössze 1,93 százalékkal részesedett. Csehszlovákia különleges helyzete a közép- és délkelet-európai térségben azzal magyarázható, hogy ki tudta elégíteni a Duna völgyi régió agrárállamainak iparcikk szükségletét. 1921 végén a csehszlovák export közel fele az egykori Osztrák–Magyar Monarchia helyén létrejött utódállamok területére irányult. Szintén lényeges különbséget jelentett Ausztriával és Magyarországgal összehasonlítva, hogy Csehszlovákia külkereskedelmi mérlege a két világháború közötti időszakban – 1932 és 1933 kivételével – összesen 11,3 milliárd korona exporttöbbletet mutatott.¹⁵

Az 1920-as években a csehszlovák állam a fogyasztási cikkek exportját tudta lényegesen növelni, így az export növelése nagymértékben hozzájárult az ipari termelés fellendüléséhez. Az export nemzetgazdaságban játszott szerepét mutatta, hogy értéke a nemzeti termék 30 százalékát tette ki. Hangsúlyozni kell azonban, hogy Nyugat-Európa iparilag fejlett országaival szemben Csehszlovákia iparcikk kivitelét nem ellentételezte a délkelet-európai államokból származó agrárimporttal, hanem éppen ellenkezőleg fokozatosan csökkentette a Duna völgyi régióból érkező mezőgazdasági termékek behozatalát. A csehszlovák mezőgazdaság ugyanis nemcsak a lakosság növekvő élelmiszer-szükségleteit tudta biztosítani, hanem főbb agrártermékeinek (gabona, maláta, komló és cukor) nagy részét is exportálta.¹⁶

Az 1929-ben kibontakozott világgazdasági válság a külpiacok beszűkülése (az export 1933-ban csupán 40 százaléka volt az 1929. évinek) miatt rendkívül kedvezőtlenül érintette az exporttevékenységre szakosodott nemzetgazdaságot. Az értékesítési lehetőségek összeomlásával bekövetkezett nehézségeket tovább súlyosbította a kormány deflációs politikája. 1934-ben a nemzeti valutát, a koronát 16,6 százalékkal értékelték le, amely a külkereskedelem mérsékelt fellendüléséhez vezetett. Az 1936-os újabb leértékelés után az export az 1933-as mélyponthoz képest közel kétszeresére nőtt, de még így sem közelítette meg az 1929. évi szintet.¹⁷

A gazdaság és külkereskedelem területén tapasztalható nehézségek ellenére Csehszlovákiában az export volumene – amely az 1920-as években 1 milliárd dol-

lárt tett ki (1934-es dollárértékkel számítva) – lényegesen magasabb volt, mint Magyarország: háromszorosan haladta meg a magyar export értékét.¹⁸

3. táblázat. Az egyes iparágak részaránya Csehszlovákia összes kivitelében 1929 és 1937 (%)

Table 3. Percentage share of various industries in total Czechoslovak exports, 1929 and 1937

Iparágak	1929	1937
Fogyasztási javakat előállító iparágak részesedése az összes kivitelből	50,7	43,2
Textil és ruházati ipar	34,5	8,8
Üveg- és kerámiaipar	9,2	5,3
Bőripar	6,9	7,6
Cukor, maláta zabtermelés	10,1	
Beruházási javakat előállító iparágak részesedése az összes kivitelből	15,4	25,2
Vas, acél- és színesfémipar,	11,6	18,9
Gépipar, szerszám gép, valamint járműgyártás	3,8	6,3
További iparágak	23,9	31,6
Összesen	100	100

Forrás: Teichova, Alice (1988): *The Czechoslovak Economy 1918-1980*. Routledge. London and New York. 58. old.

Csehszlovákia exportszerkezete az iparilag fejlett országokhoz hasonlított. A kivitel kétharmada ipari késztermékekből állt, míg a behozatal felét a nyersanyagok mellett gépek és berendezések, járművek és vegyipari cikkek tették ki, amelyeket nyugat-európai országokból importáltak. A világgazdasági válság hatására azonban jelentős szerkezeti változás ment végbe a csehszlovák export összetételében. Míg a fogyasztási javakat előállító iparágak (textil, üveg és kerámia, valamint élelmiszeripar) exportrészesedése az 1929. évi 50,7 százalékról 1937-re 43,2 százalékra csökkent, addig az 1929 és 1937 közötti időszakban a vas, acél- és színesfémipar részaránya a kivitelben 15,4 százalékról 25,2 százalékra növekedett.¹⁹

A csehszlovák külkereskedelem területi megoszlása terén az első világháború előtti időszakhoz képest lényeges változások mentek végbe.

4. táblázat. Csehszlovákia külkereskedelmének területi megoszlása kontinensenként, 1924–1937 (%)

Table 4. Territorial distribution of Czechoslovak foreign trade by continents, 1924–1937 (%)

Térség	1924		1929		1937	
	Import	Export	Import	Export	Import	Export
Európa	91,9	90,5	85,0	84,2	69,1	74,1
Németország	35,2	19,5	25,0	19,4	15,5	13,7
Ausztria, Magyarország, Jugoszlávia és Lengyelország	23,7	40,3	23,2	35,1	16,7	29,9
Nagy-Britannia és Franciaország	6,2	11,0	7,9	8,5	11,6	12,5
Ázsia	1,4	2,9	4,0	3,9	9,1	7,0
Afrika	0,3	1,0	1,9	1,8	4,9	3,9
Amerika	6,4	5,5	8,5	9,9	15,3	14,3
Egyesült Államok	5,6	4,2	5,5	7,2	8,7	9,3
Ausztrália és Óceánia	0,0	0,1	0,6	2,2	1,6	0,7

Forrás: Teichova, Alice (1987): Die Tschechoslowakei 1918-1980. In: Wolfram, F., Jan A. V. H., Hermann K., Ilja M., Friedrich V.: Handbuch der Europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Band 6. Klett-Cotta. Stuttgart. 617. old.

Csehszlovákia és a Duna menti térség államai közötti kereskedelmi kapcsolatok elmélyítését gátolták az 1920-as években bevezetett, hazai piac védelmét szolgáló vámintézkedések. 1925-ben mozgó vámot vezettek be a gabonafélékre, valamint a disznósírra, amelyet 1926-ban újabb vámtarifa-emelés követett. Végül soron ezek az intézkedések az agrárlobbi érdekeinek győzelmét jelentették az ipari érdekekkel szemben, mivel Csehszlovákiában az 1920-as évek közepére a hazai agrártermékek védelmét szolgáló vámrendszer épült ki. A délkelet-európai országokba irányuló csehszlovák kivitel visszaesése a régió államai által a gazdasági nacionalizmus jegyében meghirdetett, belső önellátásra törekvő importhelyettesítő iparosítással magyarázható.²⁰

Míg 1929-ben a csehszlovák exportnak közel 20 százaléka irányult a Duna-medence térségének államaiba, addig 1937-ben már csak 15 százaléka. Megjegyzendő, hogy a térség országai közül Bulgária, Románia és Jugoszlávia Csehszlovákiába irányuló kivitele 1929-ben 23, 18, és 38 százalékkal maradt el az 1924. évi szinthez képest. Ugyanebben az időszakban Magyarország exportja Csehszlovákiába mindössze 5 százalékkal növekedett.²¹ A csehszlovák exportőrök 1928-at követően, hogy ellensúlyozzák a délkelet-európai országokkal folytatott külkereskedelmi kapcsolatok visszaeséséből adódó veszteségeket Afrikában, Ázsiában és Amerikában szereztek újabb piacokat termékeiknek.

1924 és 1937 között Csehszlovákia hagyományosan jó kereskedelmi kapcsolatokat ápolt Nagy-Britanniával és Franciaországgal. 1937-ben a két nyugat-európai országba irányult a csehszlovák kivitel 12,5 százaléka. A tengerentúli országok közül az Amerikai Egyesült Államokba irányuló export az 1924. évi 4,2 százalékról 1937-re 9,3 százalékra növekedett. Egészében véve elmondható, hogy Csehszlovákia külkereskedelme diverzifikáltabb exportszerkezetével és a nyugat-európai, valamint tengerentúli országokkal folytatott kereskedelmi kapcsolataival az ipari-
lag fejlett államokhoz hasonlított.

4. Magyarország külkereskedelmi kapcsolatrendszere

Magyarország nemzetgazdaságában az egyoldalú gazdaság szerkezet és az értékesítési piacok jelentősége miatt meghatározó fontosságú szerepet játszott a külkereskedelem. Hazánk külkereskedelme – a többi közép- és kelet-európai országhoz hasonlóan – nem működött megfelelő hatékonysággal, mert nem tudott a nemzetgazdaság szerkezeti átalakításához szükséges devizabevételt kitermelni.²² Magyarország kivitele éves szinten – az 1920-as évek elejének mélypontjához képest – 1924 és 1929 között 9,1 százalékkal, behozatala pedig 5,3 százalékkal növekedett. Ugyanakkor a külkereskedelem növekedésének üteme mindvégig elmaradt a világháború előtti szinttől. Hazánk külkereskedelmi mérleghiánya rendkívül magas volt; 1920 és 1923 között elérte az éves exportbevételek 75 százalékát. A külkereskedelmi mérleg hiánya 1923-ban 72 millió dollárról 29 millió dollárra csökkent, a mérlegdeficit azonban a lassú javulást követően ismét növekedett.²³

Az 1920-as években a mezőgazdasági termények és az élelmiszer-ipari cikkek az összes export 50-57 százalékát, az élőállatok pedig 12-15 százalékát, együttesen tehát több mint 60 százalékát tették ki. Az importban az ipari készárúk aránya ugyancsak 50 százalék körül mozgott. A behozatal nagy részét gépek és fémipari berendezések, valamint textíliák tették ki. Legfontosabb külkereskedelmi partnerünk – igaz egyre csökkenő arányban – Ausztria volt. A közép-európai ország a korszak elején a magyar export több mint 40 százalékát, 1929-ben pedig 30 százalékát vette fel. Ausztria után Csehszlovákia következett mintegy 18 százalékos részaránnyal. Ez a két ország, valamint a másik két szomszéd állam, Románia és Jugoszlávia 1923-ban a magyar export 71 százalékát, 1929-ben 57 százalékát, s 1931-ben 43 százalékát fogadta.²⁴

A magyar külkereskedelem szempontjából felértékelődött Olaszország jelentősége. Már az 1920-as évek elején is voltak kereskedelmi kapcsolatok Magyarország és Olaszország között, de ezek volumene elhanyagolható volt: 1923-ban a magyar kivitel 5 százaléka irányult Itáliába, míg a behozatal mindössze 3 százalék körül alakult. Az igazi változást Bethlen István miniszterelnök 1927-es római útja jelentette. A későbbiekben Olaszország egyre fontosabb szerepet játszott a magyar külkereskedelmi áruforgalomban, de igazán jelentős pozíciót sem a behozatalban,

sem a kivitelben nem tudott elérni. Hasonlóan marginális szerep jutott a tengerentúli területeknek. Jóllehet számos termékfajta (nyers juta, kaucsuk, kakaóbab, olajos növények) tengerentúli térségekből érkezett hazánkba, ugyanakkor ezek a termékek értékben és mennyiségben is elmaradtak a közép-európai külkereskedelemtől.²⁵

A világgazdasági válságot követő évtizedben a külkereskedelem volumene rendkívül visszaesett, folyó áron számolva az 1929. évi szint egyharmadára zsugorodott. A globális recesszió azonban lényeges változásokat eredményezett hazánk külkereskedelmének szerkezetében. A behozatalban 1913 és 1937 között jelentősen csökkent az ipari késztermékek (62-ről 27 százalékra) aránya, miközben a nyersanyagok és félkészgyártmányok aránya (38-ról 73 százalékra) ugrásszerűen megnőtt. Ugyanakkor a kivitel belső arányai alig módosultak, mivel a legnagyobb tételt továbbra is az élelmiszerek és nyersanyagok képezték (59 százalék).²⁶

5. táblázat. Magyarország külkereskedelmi szerkezete (%)

Table 5. Composition of Hungary's foreign trade (%)

Megnevezés	Behozatal				Kivitel			
	1913	1929	1933	1937	1913	1929	1933	1937
Nyersanyag	25,0	37,5	42,1	42,5	52,0	59,9	64,7	58,6
Félgyártmány	13,3	22,5	28,3	30,6	10,0	6,9	7,3	10,6
Ipari készáru	61,7	40,0	29,6	26,9	38,3	33,2	28,0	30,6

Forrás: Berend T. Iván – Ránki György (1976): Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19-20. században. Átdolgozott és bővített 2. kiadás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 502. old.

A behozatal terén bekövetkezett legfontosabb változás a főbb energiahordozók (tűzifa, lignit és szén) részesedésének csökkenése (50 százalékról 25 százalékra) mellett a fogyasztási cikkek arányának 48,9 százalékról 26 százalékra történt visszaesése volt.²⁷

Az 1930-as években a magyar külkereskedelem területi megoszlása is radikálisan átalakult. Csehszlovákiával 1930-ban vámháború tört ki, mivel a közép-európai ország felmondta a Magyarországgal 1927-ben kötött kereskedelmi egyezményt, és 1931-ben bizottságot állított fel a búza és a lisztimport korlátozására, majd 1933 nyarán elfogadott rendelettel megháromszorozta a mezőgazdasági termékek, elsősorban a búza vámtételeit. Emiatt és a kiegészítésképpen bevezetett kontingensek következtében a magyar gabona és liszt gyakorlatilag nem jutott be a csehszlovák piacra. Ugyanakkor északi szomszédunknak Magyarországra irányuló kivitele majdnem a negyedére esett vissza. A Csehszlovákiába irányuló összes magyar agrárkivitel 1931-ben az 1929. évinek 8,9 százalékát, 1932-ben 10,1 százalékát, de még 1933-ban is csak 16,9 százalékát tette ki.²⁸

Magyarország számára egyre inkább felértékelődött az olasz kivitel. Az 1931-ben kötött olasz-osztrák-magyar kereskedelmi megállapodás jelentős gabonakivitelt tett lehetővé Magyarország számára. Olaszország évi 100 ezer tonna búza behozatalára vállalt kötelezettséget (mázsánként 19 pengő támogatással). Ausztria is vállalta évi 150 ezer tonna búza és 50 ezer tonna liszt átvételét. Mindkét ország jelentős állatkiviteli kontingenst is biztosított Magyarország számára. A megvalósulás azonban nem volt egyforma. Olaszország átvette a kontingenseket, Ausztria azonban csak részben (érvényesült a hagyományos agrártámogatás).²⁹ A kereskedelmi megállapodásnak köszönhetően Olaszország részesedése a magyar behozatalban az 1930. évi 5 százalékról 1934-re 12 százalékra növekedett. Ugyanakkor a magyar kivitelben 1930–33 között Olaszország súlya 12,8 százalékról 8,6 százalékra csökkent.³⁰

A német-magyar kereskedelmi kapcsolatokban fontos változást hozott a két ország között 1931 augusztusában megkötött kereskedelmi egyezmény. A megállapodás szerint Németország a világpiaci ár 11 százalékát fizette preferenciaként a magyar búzáért. A megszorító intézkedések (lásd többszöri vámemelések és állami monopóliumok megerősödése) miatt a magyar gabonaexport mégsem növekedett. Ráadásul a német gazdaságpolitika a magyar exporttermékek németországi elhelyezését egyre inkább a német javak magyarországi elhelyezéséhez kötötte. Hiába csökkentette 1932-ban Magyarország számos német ipari késztermék vámját, a német-magyar áruforgalom volumene a válság éveiben jelentős mértékben csökkent. Igazi változást az 1934 februárjában megkötött német-magyar kereskedelmi egyezmény hozott.³¹ Ez utóbbit márciusban új fizetési egyezménnyel egészítették ki. A megállapodás értelmében a német importőrök a magyar árucikkek ellenértékét birodalmi márkában a Magyar Nemzeti Bank javára a Reichsbankhoz fizették be. A Birodalmi Bank a kiszállított magyar áruajték szerint külön kezelte a hozzá beérkezett összegeket. Ezen összegekből folyósította a Magyar Nemzeti Bank a német exportőröknek a szállítás értékét.³² Megállapítható, hogy a két világháború közötti időszakban az exportbevételek fokozásának a külkereskedelem nem tudta alapját képezni.³³

5. Konklúzió

A két világháború közötti időszakban Ausztria, Csehszlovákia és Magyarország külkereskedelmét negatívan befolyásolták az egykori Osztrák–Magyar Monarchia, mint nagygazdasági térség és közös piac felbomlásából eredő hátrányok. A versailles-i békeszerződés által megállapított határok miatt az értékesítési piacok nagy része is az utódállamokhoz (lásd a dualista Monarchiához tartozó egykori iparilag és gazdaságilag fejlett cseh-morva területek Csehszlovákiához csatolását) került. Az első világháborút követő években a térség összes állama élelmiszer-behozatalra szorult. A világkereskedelem két világháború közötti években tapasztalt lassú növekedése, az 1920-as évek közepétől a nyerstermékek kedvezőtlen világpiaci

áralakulása olyan tényezők voltak, amelyek döntő mértékben meghatározták a gazdaságilag elmaradott közép- és kelet-európai országok külkereskedelmét. A régió országai közül Ausztria és Csehszlovákia jelentettek kivételt. Ez utóbbi két ország ugyanis diverzifikáltabb exportszerkezettel (a kivitelben az ipar- és fogyasztási cikkek túlsúlya érvényesült, míg a behozatalban a nyersanyagoké) rendelkezett. Magyarország a trianoni békediktátumot követően az egykori Osztrák–Magyar Monarchia 50 milliós védett piacáról kikerült a világpiacra, ahol világpiacon, devizafizetésekkel és vámakadályok mellett bonyolódott a külkereskedelmi forgalom. A gazdasági nehézségeket tovább súlyosbította, hogy hazánkkal szomszédos országok belső önellátásra törekvő, védővámokkal biztosított gazdaság- és kereskedelempolitikát folytattak a két világháború közötti időszakban. 1920-at követően a külkereskedelem szerepe hangsúlyossá vált hazánk nemzetgazdaságában, mert a mezőgazdasági kivitelnek kellett megteremtenie az alapot a külkereskedelem egyensúlyához. Az agrárexport biztosította az ipar fejlesztéséhez szükséges nyersanyagok és félkésztermékek devizabázisát.³⁴

Összegezve megállapítható, hogy a külkereskedelem, bár fontos szerepet játszott a dualista Monarchia három utódállamának nemzetgazdaságában, növekedésének üteme messze elmaradt az első világháborút megelőző korszaktól.

JEGYZETEK/NOTES

- 1 Aldcroft, Derek Howard – Morewood, Steven (1995): *Economic Change in Eastern Europe since 1918. Indebtedness and instability in the later 1920s.* Edward Elgar Publishing Limited. Aldershot, Hants. 50. old.
- 2 Gulyás László (2009): *Regionális folyamatok a 19. században.* 93-95. old. Gulyás László (szerk.): *A modern magyar gazdaság története. Széchenyitől a Széchenyi-tervig.* JATE Press-Szegedi Egyetemi Kiadó. 93-95. old.
- 3 Drabek, Zdenek (1986): *Foreign Trade and Policy.* In: Kaser, M. C. – Radice, E. A. (Ed.): *The Economic History of Eastern Europe 1919-1975. Vol. I.* Clarendon Press. Oxford. 383–384. old.
- 4 Gulyás László (2018): *Az Osztrák-Magyar Monarchia, mint közös piac szétesése. A versaillesi békerendszer gazdasági következményei Közép-Európában.* In: Domonkos Endre szerk.: *Kelet-Közép-Európa politikai és gazdasági fordulatai a rövid XX. században.* BGE-VERITAS. 22-52. old.
- 5 Gulyás László (2011): *A kisantant története 1920-1938.* Rubicon 2011/2. szám 68-77. old.
- 6 Zöllner, Erich (1998): *Ausztria története.* Osiris Kiadó. Budapest. 422. old.
- 7 Bachinger, Karl (1987): *Österreich von 1918 bis zur Gegenwart.* In: Wolfram, F., Jan A. V. H., Hermann K., Ilja M., Friedrich V.: *Handbuch der Europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Band 6.* Klett-Cotta. Stuttgart. 546. old.

- 8 Berend T. Iván – Ránki György (1976): Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19-20. században. Átdolgozott és bővített 2. kiadás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 498. old.
- 9 Bachinger (1987): Uo. 547. old.
- 10 Bachinger (1987): Uo. 547. old.
- 11 Csehszlovákia, Jugoszlávia, Lengyelország, Magyarország és Románia.
- 12 Belgium, Franciaország, Hollandia, Nagy-Britannia és Svájc.
- 13 A római jegyzőkönyveket 1934. március 17-én írta alá Olaszország, Magyarország és Ausztria. A jegyzőkönyv három részből állt: az első politikai-konzultatív paktum volt, s tartalmazta Ausztria szuverenitásának biztosítását, a magyar revizionizmus támogatását, valamint Olaszország befolyásának dunai térségben való megerősítését Jugoszláviával szemben. A második és harmadik jegyzőkönyv többoldalú gazdasági és kereskedelmi szerződés volt. Míg Olaszország és Ausztria közötti gazdasági megállapodás nyílt preferenciákat írt elő, addig a Róma és Budapest közötti megállapodások nem tartalmaztak nyílt vagy rejtett preferenciákat. Bővebben lásd Gulyás László (2015): A Horthy-korszak külpolitikája 3. A Károlyi- és a Gömbös-kormány külpolitikája 1931-1936. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- 14 Palotás Emil (2003): Kelet-Európa története a XX. század első felében. Osiris Kiadó. Budapest. 268. old.
- 15 Teichova, Alice (1988): *The Czechoslovak Economy 1918-1980*. Routledge. London and New York. 55–56. old.
- 16 Teichova, Alice (1987): *Die Tschechoslowakei 1918-1980*. In: Wolfram, F., Jan A. V. H., Hermann K., Ilja M., Friedrich V.: *Handbuch der Europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte*. Band 6. Klett-Cotta. Stuttgart. 616. old.
- 17 Palotás (2003): Uo. 268. old.
- 18 Berend – Ránki (1976): 495. old.
- 19 Teichova (1988): *The Czechoslovak Economy 1918-1980*. 57–58. old; Gulyás László (2003): A csehszlovák állam első felbomlásának (1938-1939) regionális vonatkozásai. *Tér és társadalom*. 2003/3 szám 129-145. old.
- 20 Teichova (1987): *Die Tschechoslowakei 1918-1980*. 616. old.
- 21 Drabek (1985): 418. old.
- 22 Kaposi Zoltán (2004): *A 20. század gazdaságtörténete*. Dialóg–Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 106. old.
- 23 Drabek (1985): 389. old.
- 24 Romsics Ignác (1999): *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó. Budapest. 163. old.
- 25 Kaposi Zoltán (2002): *Magyarország gazdaságtörténete 1700-2000*. Dialóg–Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 295. old.
- 26 Berend – Ránki (1976): 502. old.
- 27 Drabek (1985): 462. old.

- 28 Draskóczy István – Buza János – Kaposi Zoltán – Kövér György – Honvári János (1998): Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig. Harmadik részben átdolgozott kiadás. Aula Kiadó. Budapest. 371. old.
- 29 Gunst Péter (2006): Magyarország gazdaságtörténete (1914–1989). Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 60. old.
- 30 Kaposi (2004): 111. old.
- 31 Kaposi (2002): 299. old.
- 32 Szávai Ferenc: A Horthy-korszak gazdasági élete 1920–1945. In: Gulyás László szerk. (2009): A modern magyar gazdaság története Széchenyitől a Széchenyi tervig. JATE Press Kiadó. Szeged. 123. old.
- 33 Kaposi (2002): 299. old.
- 34 Gulyás László: Az első világháború és Trianon következményei a magyar gazdaságra. In: Gulyás László szerk. (2009): A modern magyar gazdaság története Széchenyitől a Széchenyi tervig. JATE Press Kiadó. Szeged. 111. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Aldcroft, Derek Howard – Morewood, Steven (1995):** Economic Change in Eastern Europe since 1918. Indebtedness and instability in the later 1920s. Edward Elgar Publishing Limited. Aldershot, Hants. 42–58. old.
- Bachinger, Karl (1987):** Österreich von 1918 bis zur Gegenwart. In: Wolfram, F., Jan A. V. H., Hermann K., Ilja M., Friedrich V.: Handbuch der Europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Band 6. Klett-Cotta. Stuttgart. 521–562. old.
- Berend T. Iván – Ránki György (1976):** Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19-20. században. Átdolgozott és bővített 2. kiadás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 483–527. old.
- Drabek, Zdenek (1986):** Foreign Trade and Policy. In: Kaser, M. C. – Radice, E. A. (Ed.): The Economic History of Eastern Europe 1919-1975. Vol. I. Clarendon Press. Oxford. 379–467. old.
- Honvári János et. al. (1998):** Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig. Harmadik részben átdolgozott kiadás. Aula Kiadó. Budapest. 371–373 old.
- Gulyás László (2003):** A csehszlovák állam első felbomlásának (1938-1939) regionális vonatkozásai. Tér és társadalom. 2003/3 szám 129–145. old.
- Gulyás László (2009/b):** Regionális folyamatok a 19. században. 93-95. old. Gulyás László szerk. (2009/a): A modern magyar gazdaság története. Széchenyitől a Széchenyi-tervig. JATE Press-Szegedi Egyetemi Kiadó. 93–95. old.

- Gulyás László (2009/c):** Az első világháború és Trianon következményei a magyar gazdaságra. In: Gulyás László szerk. (2009/a): A modern magyar gazdaság története Széchenyitől a Széchenyi tervig. JATE Press Kiadó. Szeged. 101–111. old.
- Gulyás László (2011):** A kisantant története 1920-1938. Rubicon 2011/2. szám 68-77. old.
- Gulyás László (2015):** A Horthy-korszak külpolitikája 3. A Károlyi- és a Gömbös-kormány külpolitikája 1931-1936. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Gulyás László (2018):** Az Osztrák-Magyar Monarchia, mint közös piac szétesése. A versaillesi békerendszer gazdasági következményei Közép-Európában. In: Domonkos Endre szerk.: Kelet-Közép-Európa politikai és gazdasági fordulatai a rövid XX. században. BGE-VERITAS. 22-52. old.
- Gunst Péter (2006):** Magyarország gazdaságtörténete (1914–1989). Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 49–62. old.
- Kaposi Zoltán (2004):** A 20. század gazdaságtörténete. Dialóg–Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 106–111. old.
- Kaposi Zoltán (2002):** Magyarország gazdaságtörténete 1700-2000. Dialóg–Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 295–300. old.
- Palotás Emil (2003):** Kelet-Európa története a XX. század első felében. Osiris Kiadó. Budapest, 238–260. old.
- Romsics Ignác (1999):** Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó. Budapest. 153–172. old.
- Szávai Ferenc (2009):** A Horthy-korszak gazdasági élete 1920–1945. In: Gulyás László szerk. (2009): A modern magyar gazdaság története Széchenyitől a Széchenyi tervig. JATE Press Kiadó. Szeged. 113–125. old.
- Teichova, Alice (1987):** Die Tschechoslowakei 1918-1980. In: Wolfram, F., Jan A. V. H., Hermann K., Ilja M., Friedrich V.: Handbuch der Europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Band 6. Klett-Cotta. Stuttgart. 601–622. old.
- Teichova, Alice (1988):** The Czechoslovak Economy 1918-1980. Routledge. London and New York. 55–62. old.
- Zöllner, Erich (1998):** Ausztria története. Osiris Kiadó. Budapest. 416–424. old.